

Оригинални научни рад

УДК: 911.3(-06)

ГЕНЕЗА ГРАДА И ПОРЕКЛО ИМЕНА ШАПЦА

Мирко Грчић¹, Љиљана Грчић***

* Географски факултет, Универзитет у Београду

** Учитељ географије

Примљено 14 јануара 2011; рецензирано 11 фебруара 2011; прихваћено 20 априла 2011

Садржај: Порекло и значење имена града Шапца привлачило је нарочиту пажњу истакнутих српских и страних истраживача на пољу историјске географије, антропологије, антропогеографије и сродних дисциплина. Ипак значење овог имена остало је до данас неразјашњено. Једни су веровали да „Заслон град на Сави еже зовет се по грчњском језику Шабас“, а други су налазили да је град „зовом Шабац по србском језику“. У овом раду изнете су две хипотезе о значењу тог назива. Једна га повезује са реком Савом, а друга са именом бога Шабација (Sabazija), који је идентификован са Дионисом и са трачким богом коњаником. У сваком случају, називи из којих је изведено име града, много су старији од материјалних доказа о постанку града.

Кључне речи: Мачва, Заслон, Шабац, Шабацијус, шабације, шабаш, топономастика.

Увод

Постанак града Шапца и значење његовог имена привлачило је пажњу неких еминентних српских антрополога, антропогеографа и историчара. Циљ овога рада је да упоредним методом баци ново светло на та питања. Полазну основу представљају две хипотезе: Прва, с обзиром да археолошки налази потврђују континуитет насељености Мачве од неолита до данас, логично је претпоставити да је на месту прелаза преко реке Саве, морало постојати насеље много пре појаве његовог имена у писаним изворима; Друга, с обзиром да име града подсећа на истоименог трачко-грчког бога, логично је претпоставити да то име представља траг заборављених митова предсловенских народа и култура, који још увек није прочитан на прави начин. Читаоцу који је навикао на строгу позитивистичку науку, извођење географских назива из митологије може изгледати ненаучно. Али, треба имати у виду да су људи у време настанка тих назива живели у свету митова и преносили митске називе на свет око

¹ mirko@gef.bg.ac.rs

себе, као из сна на јаву. У Мачви и Поцерини, као и у суседном Срему, историјски су се смењивали народи, културе и религије од античких времена до данас, али су имена неких градова (Сирмијум), планина (Цер), река (Сава), остајала као неразумљиви код историје, који се може дешифровати само кроз митове и легенде из којих су узета. Значи, топоними нису настали из ничега – иза њих често стоји митолошко мишљење, теоними већ заборављених религија, реликти историјског памћења. Њихово значење је понекад јако асоцијативно и метафорично, али није стихично и неконтролисано. Одељци у којима је приказан историјски пресек насељености Мачве и дат преглед еволуције града Шапца, имају за циљ да поткрепе хипотезу о пореклу и значењу његовог имена.

Локалитет Шапца у античко доба

У античком периоду главни град провинције Паноније био је Сирмијум, а његови богатији становници имали су у Мачви своја имања и куће – *виле русике*. Локалитет данашњег Шапца, могао је имати улогу луке на Сави и кастела за комуникацију Мачве и Поцерине са Сирмијумом. Феликс Каниц сматра да је шабачка тврђава изграђена на темељима римског кастела. „Насеље Заслон, у коме су увек становали само хришћани, а потоњи Шабац, настао је на терену чија је надморска висина око 85 m, а од утврђеног муслиманског „Себаца“ био је одвојен пространим и мочварним „Шабачким пољем“. При изливу Саве и потока Јереца који је пресецао ово поље, дубоки ровови око цитаделе су се пунили водом и она је постајала неприступачна. Сама тврђава, која је лежала у центру ограђеног простора, задржала је не само основу римског кастела, на коме ју је султан Мехмед саградио 1471. године, упркос покушају Мађара да га у томе спрече, већ и знатан део кровног грађевинског материјала чије је римско порекло очигледно. Био је то четвороугао који је на североисточној страни одступао од геометријске правилности, са истуреним округлим кулама на угловима и са палисадним бедемом („*begir delen*““) (Каниц Ф., 1904; 1991). Такво гледиште није без основа. У римско доба на положај насеља нису утицале само плодне равнице, већ су од нарочитог значаја биле пловне реке и путеви.

У предсловенском периоду на простору Мачве и Посавине, живела су трачка племена Трибали. Папска хроника бележи поход Александра Македонског на Трибале и Илире 335/4 године п. н. е. Војску је довео до Истра (Дунава) и тамо је „у великој бици победио краља Трибала Сирма“ (Папазоглу Ф., 2007). Аријан пише да су Келти први пут дошли у крајеве

око Дунава и Саве за време рата Александра Македонског против трибалског краља Сирмија (Милошевић П., 2001). Према А. Бонфинију, историчару на двору Матије Корвина, Сирмијум је добио име по вођи племена Трибала, Сиру, чије име је латинизовано у Сирмус. Почетком нове ере услед немира покорених Илира и Панонаца, Римљанима је дошао у помоћ вазални трачки краљ Реметалк са својом коњицом. После угушивања устанка Сирмијум је почео да добија прави римски карактер. На једном натпису, откривеном у околини Сирмијума, помиње се ослобођеница – либерта – са трачким презименом Маста. Занимљиво је истаћи, да се Сирмијум помиње као место царевог боравка за време краткотрајне владавине Максимина Трачанина (235-238. г.), који је потицао из сељачке трачке породице. Све то намеће закључак да је у околини живело трачко становништво.²

Словени су прешли Дунав и ушли у Тракију 557. године, а седамдесет година касније, 650. године, представљали су већину на Балкану. Са затеченим Трачанима су се брзо асимилували, „тако да се у раном средњем веку Трачани не помињу“ (Бајић А., 2006). Имајући у виду топографију терена и распоред утврђења, можемо готово са сигурношћу тврдити да су Словени прешли реку Саву код Шапца и Дунав код Смедерева, и насељавали се у мочварне пределе Мачве и Поморавља, који су били слични њиховој прапостојбини. Одатле су се они ширили кроз речне долине у брдско-планинско залеђе.

Генеа средњовековног града Шапца

Погранична утврђења Византије и Угарске подизана су дуж Саве и Дунава. Насеље Заслон је у средњем веку било седиште дубровачке колоније, а није искључено да је ту било и старије византијско погранично утврђење. Турци су га преиначили и приступили изградњи тврђаве 1470. године (Новаковић С., 1887) коју су завршили 1471. године (Hammer Joseph, 1834, с.519).³ Угарски краљ Матија Корвин је заузео ову тврђаву 1476. године, и

² Назив Сингидунум (данашњи Београд) је трачког порекла. Име овог насеља састојало се од две речи: синги и дун. Прва реч била је име трачког племена Сингаја или Синдаја, које је по списима Тимонакта (који је живео средином IV в. п. н. е.) и Аполонија са Родоса, живело на ушћу Саве у Дунав. Између 284. и 278. г. п. н. е., на Балканско полуострво провалили су Келти. Келтско племе Скордисци, дало је овом насељу име, вероватно, по етничкој групи коју су затекли, Сингидун, тј. град Синга (Синга-град) (Марић Р., 1954). Називи Београд и Земун могу се извести из паганске митологије (од трачког бога Бела и богиње Земун).

³ "Im Jahre vierzehnhundert ein und siebzig theilte sich das Heer Rumili's gegen vierzigtausend Mann strak, in zwei Massen, deren eine von zwanzigtausend Mann, mit allen Zubehör des Festungsbaues versehn, sich in möglicher Stille gegen die Save wendete, um Syrmien druch den

претворио је у важну одбрамбену тачку Угарске против Османлија. Борбе око Шапца вођене су и 1492. године, а град се помиње често у вези са борбама вођеним крајем XV и у XVI веку око Београда и Авале. Турци су под командом Ахмед-паше освојили шабачку тврђаву и сву посаду побили, 7. јула 1521. године. Том приликом је Цар Сулејман II рекао: „То је један од градова које сам освојио. Треба да буде унапређен“. Наредио је да се у кругу тврђаве подигне унутрашње утврђење, да се око њега изгради шанац испуњен водом тј. спроведе Сава и начини мост преко Саве (Елезовић Г., Шкриванић Г., 1956). Пуних 10 дана провео је султан ту, на Сави код Шапца, надгледајући изградњу понтонског моста. Изглед тако утврђеног Шапца приказује бакорез Јована Ландрарта из друге половине XVII века (Birken Sigmund, 1664., 96). Аустријанци су држали Шабац кратко време 1695. и од 1717–1739. године, када су изградили спољње зидине, које су морали порушити 1739. године, уступајући град Турцима. Аустријска војска заједно са српским четама поново је освојила Шабац 1788. године. Град је у то време имао два дела: камени град и спољњи земљани град, утврђен рововима и палисадима. После три године (1791), Шабац је враћен Турцима. Карађорђеви устаници заузели су га 25. јануара 1807. године. Турска посада се вратила 1813. године, и напустила град тек 1867. године. Тврђава је руинирана услед експлозије барутане 1904. године.

Физиономија града Шапца на старим гравирама

Најстарији познати цртеж шабачке тврђаве је дрворез, чија је слика дата у Светској хроници Хартман-Шедела 1493. године (Schedels Hartmann, 1493). Сазнање о томе пружа нам књига Карла Шухардта, у којој пише: „Колико се начин утврђивања краљевског дворца продужио и кроз средњи век, показује тврђава Шабац на Сави, коју пружа Хартман Шеделова Светска хроника из године 1493. Она чини утисак као каква реконструкција плана Дорестада: У унутрашњости је издужени правоугаоник издељен у већа и мања дворишта. Споља унаоколо је празан простор дуж градског зида, а све је израђено од дрвета. Место зида ограда је свуда исплетена од прућа. Само многе округле куле на угловима, које су средњевековни додатак, изгледа да су од камена“ (Schuchhard Carl, 1931, с. 187).⁴

Bau einer neuen Festung, nämlich der von Sabacz, im Zaume zu halten..."(Hammer, 1834, с.519).

⁴ "Wie sehr auch die Form der Königshofbefestigungen ins Mittelalter sich fortgesetzt hat, zeigt die Burg Sabatz a. d. Sau die Hartmann Schedels Weltchronik von 1493 überbiefert. Sie wirkt wie eine Rekonstruktion der Anlage von Dorestad: im Innern das lange Rechteck, geteilt in Curtis und Curticula, aussen umher das weite Pomerium; und alles in Holz gebaut, statt der Mauer überall

Поменути Дорестада простирао се дуж бившег речног рукавца близу ушћа Рајне, као и Шабац на рукавцу Саве. То је у VIII – IX веку био трговачки и занатски град европског значаја. Грађевине су се састојале од великих дрвених кућа дужине до 30 m и ширине 7,5 m. Опустошили су га Викинзи 834., а докрајчила велика поплава и премештање речног рукавца Рајне 864. године (Херманн Й., 1986, 58). Остаје питање, како то да је Шабац био сличан Дорестаду, старијем скоро пет векова? Можда је то била наслеђена топографија града, који је много старији него његов први спомен у писаним изворима?

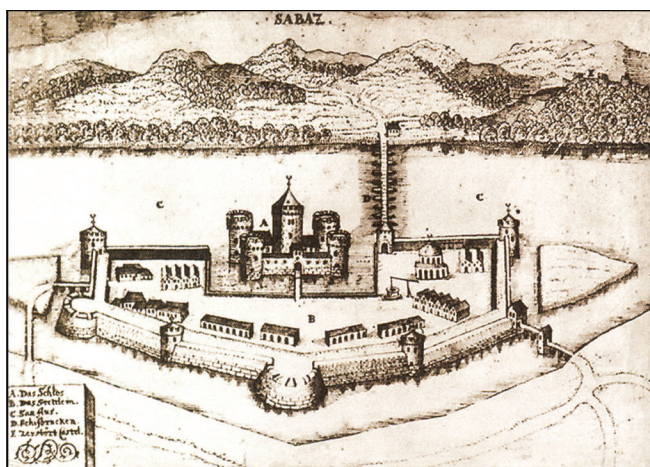
Скица 1. Слика Шапца, дрворез, из 1493. године (Schedels Hartmann, 1493)

На дрворезу из Шеделове хронике, град који је приказан умногом одступа од каснијих илустрација града. Те су разлике нарочито у томе, што је утврђење изграђено палисадама у комбинацији са кружним зиданим кулама. Ова гравира даје извесне податке о начину утврђивања дрветом – поплет, хоризонтални балвани, ограде, капије, итд. Мноштво укусо пободених шиљатих балвана на боковима, имало је сврху да отежа приступ

Flechtzaun. Nur die vielen runden Ecktürme, die eine mittelalterliche Zutat sind, scheinen steinern zu sein"1).

палисадима. Стојан Новаковић каже „... да су та утврђења била сазидана особитим начином од земље и палисада, да је у њима било кула, ровова и бедема, оружја и бранилаца, како се само могло замислити“.

Када се упореди бакрорез Јована Ландрарта са дрворезом у Шеделовој хроници, Шабачки град је доживио генералну реконструкцију. Имао је пет округлих кула – по једну топовску на сваком углу и у средини према Сави, диздареву (заповедника града) кулу. Поплет је замењен чврстим бедемима са пушкарницама. Ни око касаба није више било поплета него је постојао зид на коме су се са југозападне стране налазила четири мања полукружна бастiona. На средишњем простору између касабе и града био је прилаз граду где се налазила главна капија (Ханџић А., 1960).

Скица. 2. Шабач, бакрорез Шенк Петера из 1717. године (Стефановић О., 1991).

Најпотпунији приказ града дао је арх. Д. Ст. Павловић (1956). На старијим илустрацијама из турског доба, до 1717. године, тврђава је воденим ровом потпуно одсечена од копна. Сем уже тврђаве, приказана су и спољна утврђења која са три стране обухватају зидани град. И овај спољни појас земље одсечен је од копна водом. За разлику од великог рова око тврђаве који је правилан и даје утисак да је вештачки прокопан, бочни водени канал приказан је као природни рукавац Саве, који окружује град као какво природно острво. Спољњи бедем од зидова и земље са полукружним изпадима и ниским кулама, могао је да настане у периоду између 1521. и 1695. године, јер су они приказани и на гравирама. Спољњи бедем штитио је *варош*, која је, судећи по џамији, била турско насеље (касаба). У 18. веку варош је пренета испред тадашњег земљаног бедема тврђаве. Друга група

планова и гавира приказује изглед Шапца из времена када су га Аустријанци појачали бастинима (после 1717. године). Изглед тврђаве на скицама П. Шенка (сл. 2) и Ј. Етингера из тог времена, одговара архитектонском снимку данашњих остатака града (Нешковић Ј., 1970).

Картографски извори о имену града Шапца

У картографским изворима из XV–XVI века, приказан је град Саслон (Заслон). На карти Балканског полуострва из 1482. године (бакорез) Франческа Роселија (1447–1527), која се чува у Националној библиотеци у Фиренци, између осталих градова убележен је на месту данашњег Шапца *Sasnnol Sascolus*. Овај фирентински картограф боравио је на двору Матије Корвина од 1480. до 1484. године, где је радио карту Угарске. Бакорез је са још шест карата био прикључен у копију првог издања Франческа Берлингијерија (*Geografia in terza Rima*) (прво издање у Фиренци 1482). На карти Марка Беневентана (бакорез) која је објављена у Риму 1507. године, погрешно, на обали Дунава уписан је *Saso(n)*. У издању Птоlemeјеве Географије из 1513. године у Стразбуру, међу новим картама налази се и *Tabula moderna Bossniae, Serviae, Graeciae et Sclavoniae*, коју је у дрворезној техници (40,7 x 54,4 cm) израдио немачки картограф Мартин Валдземилер. У том издању које се чува у фрањевачком самостану на Хвару, уписан је *Sason* на Сави (Томовић Г, 1991). Такође и на IX карти Птоlemeја од И. Молетија у Млечима 1562. године западно од Београда, уписан је такође поред Саве *Saslon* (Петанчић Ф, 1522; Матковић П., 1879). Како је тврђава све више добијала на важности, стари назив се све више губио (последњи пут се Заслон помиње 1562. године), а укоренивао се назив Шабац.

На првој топографској карти Угарске (дрворез у боји, 78x55 cm) коју је израдио Лазар, секретар острогонског надбискупа Томе, објављеној у Инголштату 1528. године, две године после битке код Мохача, која обухвата део Славоније и подунавски део Србије, на Сави је Шабац уцртан под данашњим именом (*Sabass*). Услед ратова између Аустрије и Турске повећано је било интересовање за Шабац, због његовог кључног стратешкиог положаја за одбрану или за продирање, како код Аустријанаца тако и код Турака. У Народној библиотеци Србије се чувају стари планови града Шапца: – Шабац, аутор Јакоб Коп, бакорез 36-27 cm, XVII век (*Sabaz*. Јасор Коп); Шабац, аутор Петер Шенк, бакорез 19-15,5 cm, 1717. г. (*Sabatz*. Peter Schenk) (Стефановић О., 1991). Често су прештампаване и објављиване карте из атласа наследника познатог немачког картографа Ј. Б. Хомана. Међу њима је најатрактивнија карта под називом, „*Regnum Bosniae... Regni Serviae...ichnographia*“, (карта Босне и Србије, издата у

Нирнбергу око 1730. године), која је окружена плановима тврђава, међу којима је и Шабац (*Sabatz*).

Табела 1. Шабац на старим географским картама

Име аутора, занимање	Назив карте	Год.	Назив
1. Sebastian Münster, географ, проф. у Хајделбергу*	Polonia et Ungaria. XX Nova tabula.	1544.	Sabaц
2. W. Lazius***	Источна Славонија са Сремом	1556.	Sabacz
3. Wolfgango Lazius***	Hungariae descriptio	1570.	Sabacz
4. Камочо, Ђовани Франческо**	Изолариј јадранског мора и источног Средоземља, бакорез	1571	Sabaz
5. G. Mercator***	Sclavonia, Croatia, Bosnia cum Dalmatiae parte	1598.	Sabacz
6. G. Mercator, хол. Картограф**	Karta Slavonije, Hrvatske, Bosne i dela Dalmacije	1631.	Sabacz
7. M. Stier's (M. Штир), аустр. картограф**	Карта Угарске, јужни део	1664.	Sabaz
8. N. Sanson***	Славонија на земљовиду	1664.	Sabacz
9. J. Blaeu***	Илирске земље	1668.	Sabaz
10. G. Cantelli da Vignole***	Приказ Славоније на земљовиду	1683.	Sabaz
11. G. Cantelli (Ђ. Кантели), итал. картограф**	Карта Далмације, Истре, Босне, Србије, Хрватске..., Рим	1684.	Sabatz
12. G. Cantelli (Ђ. Кантели), итал. картограф**	Карта Србије; Рим	1689.	Sabaz
13. Johan Schribern, нем. картограф*	Carte von Romanien mit dennes Dardanelen, Bulgarien und Servien	крај XVII	Sabacz
14. П. К. Монат (P. C. Monath), нирнбершки издавач**	Карта далмације, Хрватске, Босне, Славоније, Србије; Нирнберг	1700	Sabaz
15. Nikolaus Visscher, хол. картограф*	Magni Turcarum Domini Imperium in Europa, Asia et Africa	1702.	Sabacz
16. M. Seutter (M. Зојтер), нем. Картограф**	Карта југословенских земаља	1709.	Sabatz
17. M. Seutter***	Dalmatia, Croatia, Sclavonie, Bosnia, Servia	1709.	Sabatz
18. M. Seutter (M.	Карта аустријско – турске границе по	1720.	Sabacz

Генеа града и порекло имена Шапца

Зојтер), нем. картограф**	Пожаревачком миру		
19. Наследници нем. Картогр. Јохана Хомана**	Карта Босне и Србије	1730.	Sabaz
20. J. van der Bruggen (J. Ван дер Бруген), бечки издавач**	Карта Србије, Беч	1737.	Sabatz
21. J. Homann***	Славонија на земљовиду	1737.	Sabatz
22. E. Brifaut (Е. Брифо)**	Карта Србије, Беч	1738.	Sabadsch
23. E. Briffaut***	Источна Славонија са Сремом	1740.	Sabacz
24. J. Gode***	Tabula Geographica / Regnum Slavoniae ae cum Syrmii ducatu	1740.	Sabatsch
25. Johan Mathias Hase, нем. математичар и картограф*	Hungariae ampliori significato et veteris vel Methodicae, compexae Regna	1744.	Sabaz, Bujurdelen
26. Homanovi naslednici***	Slavonija i Srem	1745.	Sabatzfch, Bujurdelen
27. Т. К. Лотер (Т. С. Lotter **)	Карта Угарске и околних земаља, Аугсбург	1760.	Sabatz
28. Antonio Yatta, венецијански издавач карата и атласа*	Turchia d'Europa	1782.	Shabatsh
29. Ф. Милер (F. Müller)**	Карта Србије, Беч	1788.	Sabatz
30. Guillelmo del'Isle (фр. академик Гијом де Лил*)	Nova et accurate regni Hungariae	поч. XVIII	Sabacz
31. Fr. Karac***	Подручје Ђаковачке бискупије	1826.	Shabach
32. Langer****	Serbien unter der kaiserlichen Regierung 1717-1739	1899.	Sabatsch

Извори: *(Орачев А., 2005); **(Срејовић Д., уредник, 1991); *** (Марковић М., 2002); **** (Пантелић Д., 1948).

Хипотезе о пореклу три имена града - Заслон, Бугјурделен, Шабац

Питањем порекла назива града Шапца у нашој литератури бавили су се С. Новаковић, М. Динић, Н. Савић, Ж. Поповић и Г. Елезовић. Пре него што су Турци подигли шабачку тврђаву (1470-71. г.), постојало је овде насеље Заслон. У неким изворима се помиње и град Мачо у Мачви, али он није уписан у старе карте. Име Заслон познато је на основу дубровачке архивске грађе и страних картографских извора из XV века. Заслон се први

пут помиње у једној одлуци дубровачког Малог већа од 16. априла 1454. године. У једном списку Дубровачког државног архива од 1. марта 1455, међу дужницима неких Дубровчана налази се и Никола кнез Заслона – Nicola conte de Haslon. У повељи босанског краља Стевана Томаша од 1458. године, наводи се да је он потврдио великом логотету српском Стевану Ратковићу и „село Димковци кон Заслона у Мачви“ (Динић М., 1953). Димковци данас не постоје у Мачви, али постоји истоимено село у Бугарској.

Заслон се налазио на погодном прилазу обали Саве, где је постојала скела за прелаз на другу обалу. Чим су Турци изградили тврђаву, прелаз на Сави код Шапца постао је најважнија веза са северним крајевима. Дубровчанин Феликс Петанчић у свом извештају о путевима којима се најлакше може напасти Турска, који је поднео угарском краљу Владиславу, каже: „Друго пак мјесто, откуда се из Паноније у Мизију прелази, јесте близу Заслона (Saslon) или мјеста Шабца (Sabasius), недалеко одонуд, гдје се Дрина из Далмације текућа са Савом мјеша“. Ову студију, коју је Петанчић, претпоставља се, написао 1502. године, објавио је 1522. године његов пријатељ Johannes Caspian (Петанчић Ф., 1522). У то време и у нашим летописима још увек се наводи и име Заслон „7029 ходи (1521. године) цар Сулејман на Истре (Дунав) и прими Белград и Заслон (Шабац) и пороби Срем“ (Стојановић Љ., 1927).

Може се претпоставити да је назив Заслон (Sasnol, Sason, Saslon, Haslon) изведен од имена Саса, или од заклоњеног (заслоњеног, ограђеног) места. Саси су дошли из Немачке у Србију у XIII-XIV веку, као стручњаци за рударство у малим групама. Развој рударства и трговине подстакao је долазак Дубровчана, који су поседовали не само капитал већ и знање и углед, па су често били закупци рударских јама. Познато је да су дубровачки трговци имали јаме на Церу пре турског освајања. Уочи пада Деспотовине, у нередовним приликама, три целе јаме на Церу купљене су за 55 дуката, што значи да је вредност сваке посебно била око 20 дуката. Појам Сас губи своје првобитно етничко значење и у XV веку постаје синоним за рударе. Из дубровачких извора сазнајемо да су двојица Дубровчана, два брата Цријевића, имали 1457. године три рударска окна на Церу, на чијим је падинама нађен новац деспота Ђурђа Бранковића. Њима је дуговао и неки Радомио валтурк (топионичар), што недвосмислено указује да се руда ту не само копала већ и топила. У Заслону је био именован конзулат за решавање судских спорова Дубровчана. У попису Зворничког санџака из 1533. године уписан је и „рудник на Цер планини“. Такође, у влашком дефтеру из 1527. године, пописане су разне мезрее,

баштине и чифлуци у Зворничком санцаку, које су разна лица држала у закупу. Ту стоји да мезрее Црквеница, Недељица, Скрађане, Доњи Добрић, Ивање, Црквиште, Нечајна, Бублерић, Ходотић и Сас припадају кадилуку „Bögürdelena,, (турски назив за Шабац). Неке су касније насељене, те се спомињу као насеља. Тако се Сас спомиње 1548. године као село у нахији Горњој Мачви (Ханџић А., 1960).

Антропогеографским испитивањем Шабачке Посавине и Поцерине, В. Радовановић (1994) је забележио велики број породица Кулиза. Према народном схватању, Кулизе су сви родови који славе св. Мрату. Прот. Ст. Димитријевић сматра, да су они „остатак оних издвојених погледа народних на њихове далеке претке Сасе рударе који су са собом доносили и део митолошког култа Св. Мартина, а који су, као странци, могли бити неутрални у току оног једновековног прелажења владања у турске руке, па стећи и име кулиза (тако) што у народу значи улизица, наметљивац, шпијун,, (Димитријевић С., 1926). И Вук Караџић (1898) је забележио: „Људи има и сад који се зову Кулизе а за турскога времена у Шапцу је био један трговац Јаков Кулизић“.

Када су Турци покорили Деспотовину (1459), освојили су и Заслон, те су на његовим темељима 1470. (по С. Новаковићу), а према Хамеру 1471. године, изградили нови град да им штити продирање преко Саве (Ханџић А., 1960). У писаним српским изворима поред назива „Заслон“, град се назива и именом Шабац. У Габровском летопису пише да су од Турака краљ Матијаш и деспот Вук примили „Заслон“, у Цетињском летопису „Заслон на Сави“, у Подгоричком летопису „Заслон град на Сави кога се зове Шабац“, у Софијском II и Магарашевићевом летопису „иже зовет се Шабац“. На грчко порекло назива Шабац указују Руварчев II, Реметски, Васића, и Јанковића летопис који у истом догађају наводе да „Заслон град на Сави еже зовет се по грчскомому езику Шабас“. На српско обележје назива овог града указује навод у Дечанском летопису за исти догађај „зовоми Шабац на србскоме езику“ (Стојановић Љуб., 1927, с. 250). Старо име Заслон, употребљавало се све до дубоко у XVI век (Ћирковић С., 1970). Тако у Цетињском летопису из 1521. године још увек се наводи име „Заслон“ (Стојановић Љ., 1927, с. 262). У адресару Пећке Патријаршије из 1650. г. име Заслон се не помиње него Шабац (Новаковић С., 1887).

Најстарији спомен града Шапца наводи Матија Катанчић у раду „Спомен Београда“ објављеном у Гласнику Друштва србске словесности 1851. године, у коме каже да „из отечествени (мацарски) летописа извјестно се

зна, да је Београд треће године Михаила Дуке 1073. године од Маџара освојен који је са Сланкаменом, Земуном и Смедеревом, најзнаменитији међу подунавским градовима био, на Сави пак осим Сирмијума, Купинова (код стари Келпин), а с друге стране Шабац с Мачвом до Мораве; Маџари су се сад у Србији утврдили, и Емерик је први титулу краља српског узео“ (Катанчић М., 1851). Мађари су тада заиста накратко освојили Београд, али су га већ следеће 1074. г. вратили Византији (Поповић Д., 1964). Произилази да је град Шабац постојао у доба Византије, четири века пре његовог помена у познатим историјским изворима, али није утврђено на које мађарске летописе се Катанчић позива.

Непосредни помен имена и опис насеља Шабац дати су у већ поменутој Светској хроници коју је 1493. године написао Хартман Шедел (Schedels H, 1493., с. 253). Угарски историчар Антоније Бонфини (Antonius Bonfini) пореклом Италијан, у свом делу под насловом „*Rerum hungaricarum decades IV cum dimidia seu libris XLV comprehensae*“ (које обухвата време од 364. до 1495. г.), завршеном 1495. године а штампаном у Базелу 1543. године, сведочи да су Турци са 20.000 људи на Сави подигли привремено утврђење „како би могли навалити на Срем, крајњи део Доње Паноније, па најзад и на читаву Маџарску и Немачку“. П. Матковић је први указао на Бонфинијев цитат, у коме се каже: „Подигнуту тврђаву Турци су почели називати Шабац, што на турском језику значи нешто чудесно (изванредно)“ (Елезовић Г., 1952., на стр. 44 наводи оригинални цитат на латинском). У Новаковићевом преводу истог цитата се каже да су „Турци именом Шабац започели звати зидове и насипе тек што су основани, и да то нешто чудно на њиховом језику значи (Sabacz, inita moles à Turco nominati coepta, quod Turcica lingua mirabile quid significat)“. Бонфини је мислио да име Шабац долази од имена реке Саве, што је сматрао и Новаковић када каже „да је могуће да Бонфини погађа кад доводи у везу име града с именом реке која му зидове кваси“ (Sabaczii expugnatio successit - quamvis a Savo Savacium fortasse melius diceremus), иако је чуо да би то име требало да значи, у турском, нешто чудновато (Новаковић С., 1887). С њима се слаже и историчар Н. Савић, који каже да „име Шабац“ долази од значења Савац, тј. место уза Саву, а по страном Sava – Savacium – Sabaczium – Sabacz“ (Савић Н., 1927., с. 13). Нешковић сматра да је град „несумњиво добио име по имену реке (Савацијум, Савац), којим се означава и град и варош“ (Нешковић Ј., 1970). То би се пре могло рећи за рукавац Саве код Шапца - као што се рукавац Дунава назива Дунавац, тако се и рукавац Саве могао називати Савац, али то је само претпоставка. На карти Источне империје и суседних области, коју је по Константину Порфирогениту израдио Гијом де Лил, члан француске Краљевске

академије наука, после 1718. године, река Сава је уцртана као „Sabas fl.“ (Орачев А., 2005).

Турски историчар Ибрахим Печевија у својој историји пише да је Шабац основао Иса бег, који се наводно звао и Шабан бег. Затим пише да је 7. јула 1521. године „настојањем румелијског беглербега Ахмед паше поново увршћен у ред исламских градова. Све досада неверници Срема и Зворника зову га на свом језику Шабац. У историјама сам нашао забележено да је то име изведено од имена његова оснивача по имену Шабана“ (Елезовић Г., 1952). Ипак, ако га народ „на свом језику“ назива Шабац, онда тај назив није турског порекла.

У западним изворима Шабац се од времена постанка спомиње под данашњим именом (Sabacz), док се у турским службеним пописима из XVI века и касније назива увек „Bögürdelen“, „Bügürdelen“, „Бугјур-делен“, „Вујурделен“ (Елезовић Г., Шкриванић Г., 1956; Милићевић, Ћ. М., 1876; Ханџић А., 1960). Тај податак нам пружају турски пописни дефтери: Попис влаха у Зворничком санцаку из 1527. године (који уједно представља и најранији до сада попис Шапца тј. „Bögürdelena“ и околине после дефинитивне турске окупације), сумарни спахијски дефтер из 1533. године, као и детаљни дефтер истог санцака из 1548. године. У њима се налазе подаци о граду „Bögürdelenu“, становништву и селима Шабачке нахије у XVI веку (Ханџић А., 1960). Такође, у преводу текста дневника о походу султана Сулејмана против Београда из Феридун-бегова зборника (дневник о заузимању Београда) турски назив за град Шабац је Bögürdelan или Bügürdelen (Елезовић Г., Шкриванић Г., 1956).

Француски путописац Мишел Бодје, описује 1831. године како су Турци освојили Београд 1521. године и да је „Шабац, град преко Саве, значајан за Краљевину, који се у турским анализима назива Бејурделен, што значи „кужна трава“ (Самарџић Р., 1961), што указује на „нездрово“ место. Милићевић наводи да су град Шабац Турци звали Бугјур-делен, што на српском значи „онај који бode у бок“, или „купињак, место где расту купине“ (Милићевић, Ћ. М., 1876).

Из Каницовог описа Шабачке тврђаве, може се закључити, да њен назив Вујурделен (наведен на географској карти Мађарске из 1744), потиче од назива за палисадни бедем („begir delen“) (Каниц Ф., 1904; 1991). Другим речима, то значи исто што и српски назив Заслон. Према Г. Елезовићу, турски назив града потиче од речи bögür (bügür, цариградски büyür) што значи страна, бок, и delen (delan) през. од глагола delemek, што значи

пробија, буши. „Bügürdelen значи управо оно што у нас значи заклон батерије која пали, бије с бока, или Заслон, како се то место звало пре Турака“ (Елезовић Г., 1952). Ипак, ако имамо у виду да је тврђава имала бочно одбрамбене дрвене бодље, као јеж, што се види на Шеделовом цртежу (види сл. 1), можемо претпоставити да се турски назив односио на те бочне бодље.

Хипотеза о митском значењу имена Шабац

Ако погледамо кроз митолошки „прозор“ на проблем назива Шабац, долазимо до фрапатне сличности са називом божанства – *Шабацџија* (лат. *Sabazius*, старогрчки *Σάβᾱζιός* и *Σάβος*). Тај теоним означава фиџијско-тракијско божанство, које су Грци изједначавали с Дионисом и славили с оргијастичким празницима, званим „шабацџије“ (Гислџн М., Палаци Р., 2005). То значи да назив Шабац припада трачком супстрату. Наиме, према Херодоту (V, 7), Трачани су обожавали Ареја, Диониса и Артемиду. Код најстаријих Трачана, постојао је мит о хијерогамији између бога олује и мајке - Земље, и плод овог сједињавања био је „Дионис“. Грци су знали и трачка имена Диониса: највише су употребљавана *Sabos* и *Sabazios* (Ђурић М., 1976). У част бога Шабацџијуса одржавале су се ритуалне свечаности *шабацџије*, старословенски *шабаши*, што значи сабори, вашари (Потапов В. В., 2007).

Ако порекло и значење самог имена „Шабац“, долази од наведеног теонима, онда би то могло бити знак да је на овоме месту било збориште или какво паганско светилиште, где су се одржавале светковине зване шабацџије („sabazii“) или „шабаши“ у част Диониса или Шабацџијуса, претече данашњих вашара. Са овим би се слагао и опис Сигмунда фон Биркена из друге половине XVII века који каже: „... да на једном острву реке Саве лежи тврђава Сабацџија или Шабац (Павловић Д., 1956).

Шабацџије се помиње и у Библији. „То древно божанство трачко-фриџијских племена смиона је етимологија, која сеже до хеленистичког доба, поистовјетила са *Jahvom Sabaotom*, библијским Господаром небеских војски. Сматрало се да *kyrios Sabaoth Septuaginte* (т.ј. библијски Сабаот, прим. М. Г.) има исто значење као *kyrios Sabazios* барбара“ (Cumont F, 1959). Оно мало што знамо о митологији, теологији и обредима народа који су живели на овим просторима, пренели су нам грчки и латински аутори.

Наиме, једна од хипостаза Диониса је Загреј. Име бога „Загреј“ (Zagreus - *ραῦν αἰγευδῶν*) значи „Велики ловац“, „Звероловац“ (Etymologicum magnum, 214, 13. - Fracassini, 80; cfr. Мережковский Д., 469). Очигледна је сродност са именом града Загреба и насеља Заграј у карловачкој жупанији. То је такође бог-бик. Друга хипостаза Диониса је Шабације или Сабације. Дионис-Загрејева/Дионис-Шабацијева обредност, као израз вере у Сина-Сунце – Сина-Ватру, персонифицирана је у лику две хипостазе Сина, соларној и хтоничној, и та персонификација је именована *Сабације* (Шабације). Грци су доста рано (у V в. п. н. е.) упознали оригиналност и снагу утицаја трачке обредности, која се касније пренела на Римљане а преко Византије и на Словене, и сачувала се у реликтима фолклора до данас. У римско време у Тракији, Шабације се изједначава са Зевсом као врховни Бог и представља се као Бог – херој, Бог – коњаник. Трако-фригијски Бог – коњаник Шабације (фригијски Шаобац) је аналог митском Сијавушу (у иранској митологији и зороастризму и даљи „рођак“ „словенског Хефеста“, бога подземне ватре – Сварога).

О постојању трачког култа Шабацијуса у Сирмијуму и његовој области говоре и археолошки налази посвећени богу Дионизу и плочице посвећене подунавском (трачком) коњанику. На култ Диониса указују мермерна статуа као и примерци фреско-сликарства са представом Диониса, откривени у Сирмијуму. Поред налаза фигура римских богова (бронзана фигура врховног римског божанства, бога Јупитера у Табановићу, бронзана статуета Меркура у поцерском селу Грушић, статуета римске богиње Венере у Малој Врањској) постојали су и други незванични култови. Чести су налази оловних плочица са представом тих богова нарочито тзв. *Подунавског коњаника*, који је сличан чувеном *Трачком коњанику* из Мадаре у Бугарској (I век пре нове ере - IV век нове ере), (Васиљевић М., 1996.; Лечев Д, 2004). У Народном музеју у Шапцу чува се 13 оловних плочица са карактеристичном иконографијом култа Подунавског коњаника (Ковић Г., 2000).⁵ Посвете Дионизу и трачком коњанику допуњују оно што нам открива ономастика Мачве, па је допустиво да је у овој пограничној области поред Илира било и Трачана. У

⁵ Познати су Босфорски коњаници који се могу упоредити са „подунавском групом“ у коју специјалисти укључују Мадарског и Трачког коњаника. Мадара је 20 km од Шумена и под заштитом је Унеска од 1972. Мадарски коњаник је археолошки споменик, који представља рељеф исечен у стени на 23 m висине од подножја. Размере 3,1 m дужине и 2,6 m висине (Лечев Д. 2004). Представља коњаника у природној величини у ходу на десно, кога прати пас. Испод ногу му је легао лав у обратном правцу, а према А. Хофарту, иза лава су трагови представе змије, која је симбол Шабација (Хофарт А., 2001).

широј околини Сирмијума долазили су у контакт Илири и Трачани а потом и Словени и Мађари.

У време грчко-римског синкретизма, између I-III века, Шабације се асоцира или идентификује с другим божанствима – Зевсом (Јупитер, Хермес), Меркуром, Дионисом, Аполоном, Митром, Атисом, Хераклом, Марсом. У том периоду главни симбол и вотивни предмет постаје „рука Шабација“, лева или десна, на којој су прва три прста испружена као позната „*benedictio latina*“ (Фол В., Нейкова Р., 2000, 102). Свето дрво Шабација је топола. Копар (бот. *Anetum graveolens*) је биљни симбол Шабација. Змија је света животиња за фригијског Шабација (Войников Ж., 2009). Жидови су већ 139. године пре н. е. били из Рима прогнани јер су према речима Валерија Максима „култом Јупитера Шабација настојали искварити ђудоредност“ т. ј. морал (Perowne S., 1990). После 364. године, за време владавине цара Валентинијана, у Сирмијуму је почело рушење паганских храмова.

Није само Шабац топоним који у корену има име једног бога. У Мачви, Шабачкој Посавини и Поцерини са апелативом „бог“ из предхришћанске религије повезани су топоними Богатић, Богосавац, врх Тројан (по богу Тројану) и Тројанов град на Церу, Видојевица (по богу Виду или Световиду), Цер (Церера - латинска богиња дрвећа, поистовећена с Деметром), Белотић (трачки бог Бел). Стари назив Беле Реке је Црна Река, што као и Црна Бара и Ноћај, претпоставља везу с ноћним божанством или лунарним култом. Мачванско-поцерска села Глушци, Слеччевић, Табановић, Штитар и Десић повезују се у једној легенди, коју су забележили Вук и Милићевић, са догодовштинама приликом бежања ноћног бога Тројана од сунца, т. ј. новог дана. Штит који је Тројан изгубио у Штитару, симболизује ратног бога, ноћног коњаника, а његова хромост (изгубио табане у Табановићу), по Чајкановићу, одлика је врховног бога.

Овде заслужује пажњу једна скаска о хтонском божанству Дабогу, која је први пут записана у Мачви 1866. године, за коју је утврђено да је сигурно трачког порекла, са видљивим траговима богумилске идеологије (Драгојловић Д., 1970; 1972). И „Вертепи“ као Божићне представе под маскама, су трачке природе (Трубачев О., 2006).

Такође, успомене на митска бића демонског карактера су доскора биле очуване у српским предањима. У Шапцу и околини веровало се да у Сави живи водена неман, водени ђаво или водени дух. Познати етнолог Сима Тројановић, у свом раду је записао: „За време мога детињства у Шапцу

лађари су купаче опомињали да у Сави живи нека неман слична човеку (са репом као змијче – неки су додавали). Звали су га Кемза. Он је стално вребао кога ће удавити а у Чеврнтији свакога би гледао да намами и репом заплете, да се нико није могао спасти“ (Тројановић С., 1934).

У средњовековним веровањима, ноћно збориште вештица називано је шабаш (Ожегов С. И., 2010). Сам назив шабат („sabat“), средњовековље повезује с грчком речи шабацеин („sabadzein“), „играм“ (Боджиев Ц., 2000). И у руском језику, реч „шабаш ведъм“ значи „скуп вештица“. „Читаоц је можда нешто чуо о шабашима и зна, да су они од древних времена одржавани око дана солстицијума, равнодневнице или периода, који се поклапају са хајкама на дивље животиње. Ритуали се врше претежно ноћу, када се буде мрачне силе“ (Потапов В. В., 2007). То би могао бити знак да су се ту одржавали некакви сабори или мистерије посвећене богу Шабацију. Празници у његову част скоро увек означавају прелаз зиме у пролеће.

У средњем веку таква „зборишта“ су сматрана за „цркву јеретичку или паганску“ (Бојанин С., 2005). Католичка црква је забрањивала распусне ноћне игре посвећене Шабацију, јер је сматрала да коло (хоро) није ништа друго него круг, чији центар је ђаво (Потапов В. В., 2007). Иако је средњи век у знаку Византије, ипак је народ унео у цркву карактеристике из својих ранијих епоха. Утицају предсловенске паганске религије (трачанске), били су пре свега изложени Бугари. Трачки пагански култ Шабацијуса и Кибеле на Балкану трансформисан је у нестинарски култ Св. Константина и Хелене (Фол В., Нейкова Р., 2000, 103). У првој половини X века на подручју Бугарског царства појавило се „богумилско кривоверје“. И многи византијски извори из XI и XII века сведоче да су се богумили учврстили „у сваком граду, сваком крају и свакој епархији“. Такође у нашим рукописним требницима из 14. века постоји и „записъ отъ вѣштице“, из којих се види да је било и оних који су били посвећени богумилској апокрифној књижевности (Казимировић Р, 1941). У прилог томе сведочи и монах Теодосије, аутор Житија св. Саве, који преноси речи Св. Саве, како је Немања „...земље људи својих православљем посветио, и прогнао вукове јереси и порушио храмове бесовске, цркве Богу подигао“. У Житију краља Драгутина, архиепископ Данило наводи да је Драгутин, који је од 1284. г. као вазал угарско-хрватског краља управљао Мачвом и источном Босном „многе од јеретика обрати у веру хришћанску и крсти их“. Из угарских повеља се види да је угарски краљ Карло Роберт 1319. године прешао Саву и заузео град (castrum) Мачву, у коме су се затворили угарски одметници заједно са војском „шизматичког краља“ Милутина (Петровић Р., 2008).

Закључак

Из изложеног се види, да духовна култура може бити извор идеја и сазнања тамо где нема материјалних доказа. Међутим, анализа српских фолклорних традиција, митова и веровања, као уосталом и европских “у перспективи опште историје религије још је у повоју” (Елијаде М., 2003, 140). То поготово важи за област Мачве, Шабачке Посавине и Поцерине, која је неистражена ризница старина из предсловенског и словенског доба. Хипотезе о предсловенском пореклу града Шапца и митолошком значењу његовог имена, које смо поставили у уводу, имају основа. Ипак треба бити опрезан у доношењу коначног суда, док се не нађу материјални докази. Аналогија нас наводи да је име града етимолошки у вези с античким називом реке Саве (Sabas) или бога Шабација (Sabazija), који је у ове крајеве доспео преко Трачана. Прва хипотеза је изведена на основу картографских чињеница. Друга је изведена из митологије Балкана.

Литература

- Бајић А. (2006): *Словенски богови на Балкану*. Пешић и синови. Београд.
- Боджиев Ц. (2000): *Ноцта през средновековието*. Софи-р. Софија.
- Бојанин С. (2005): Забаве и светковине у средњовековној Србији – од краја XII до краја XV века. Историјски институт, пос. изд. књ. 49., Београд.
- Birken Sigmund (1664): Der Donau Strand mit Allenseiten Ein und Zuflößen Sabaz. Nürnberg, с. 96.
- Bonfinii Antonii (1690): Historia Pannonica sive hungaricarum rerum decades IV et dimidia libris XLV comprehensae, Coloniae Agripine, anno M.D.C.LXXXX. Prvo izd. Bazel, 1543.
- Васиљевић, М. (1996): *Мачва, историја, становништво*. Богатић.
- Вински, З. (1955): Трачко-кимеријаски налаз Адашевици у Срему. *Рад војвођанских музеја*, 4, Нови Сад.
- Войников Ж. (2009): Етногенеза и миграции в евразия през древността и ранното средновековие и мястото на древните Българи в тях, Софија.
- Гислџн М., Палази Р. (2005): *Енциклопеден речник на античната митологија и класичката древност (превод са италијанског)*. ИК „Колибри“. Софија.
- Gislon Mary e Rosetta Palazzi (1997): Dizionario di Mitologia E Dell' Antichita classica. Zanichelli editore S.P.A., Bologna.
- Димитријевић С. (1926): *Свети Сава у народном веровању и предању*, Београд.

Генеа града и порекло имена Шапца

- Динић М. (1978): *Српске земље у средњем веку*, Београд.
- Драгојловић Д. (1970): Старобалкански митолошки реликти из Мачве. *Годишњак историјског архива*, VIII – Шабац, с. 35-48.
- Драгојловић Д. (1972): Трачко културно и култско наслеђе код балканских Словена. *Godisnjak IX*, Centar za Balkanoloska ispitivanja, knj. 7. ANUBiH, с. 177-188.
- Ђурић М. (1976): *Историја хеленске етике*. БИГЗ., Београд.
- Елезовић Г. (1952): О имену Шапца кроз векове. *Гласник Етнографског института* I, 1-2, Београд, с. 37-57.
- Елезовић Г., Шкриванић Г., (1956): Како су Турци после више опсада заузели Београд, *Зборник за источњачку историјску и књ. грађу*. Одељење друштвених наука, серија I, књ. II, САН, Београд, с. 1-83.
- Елијаде М. (2003): *Историја веровања и религијских идеја*. Лукић Б: превод с француског. Bard - fin, Београд. Романов, Бања Лука.
- Казимировић Р. (1941): *Тајанствене појаве у нашем народу*, „Sezam medico“ д.о.о., Београд.
- Каниц Ф., (1991): *Србија – земља и становништво I*, (Лајпциг 1904), Београд.
- Караџић В. (1897): *Српске народне приповјетке, загонетке и пословице*. I, Београд, бр. 30.
Караџић Ст. Вук. (1898): *Српски рјечник*, треће издање, Београд, с.589.
- Катанчић П. М. (1851): Спомен Београда. *Гласник друштва србске словесности*. с. 165-195.
- Ковић Г. (2000): Оловне плочице подунавског коњаника из збирке Народног музеја у Шапцу. *Музеум* 1, Шабац, с. 36-49.
- Cumont, F. (1959): *After life in Roman Paganism*. Dover Publications Inc., New York.
- Лечев Д. (2004): *Мадара*. „Славена“, Варна.
- Марић Р. (1954): Београд у старом веку. *Београд кроз векове*. с. 5-22.
- Марковић М. (2002): *Славонија - повијест насеља и поријекло становништва*. „Голден марк“, Загреб.
- Мережковский Д. (2007): *Тайна запада: Атлантида – Европа*, Москва ЭКСМО.
- Милићевић, Ђ. М. (1876): *Кнежевина Србија*. Београд.
- Милошевић П. (2001): *Археологија и историја Сирмијума*, Матица Српска, Н.Сад.
- Нешковић Ј. (1970): *Тврђаве ослобођене од Турака Смедерево, Шабац, Кладово, Ужице, Соко*. Ослобођење градова у Србији од Турака 1862-1867. г. САН, Београд, 533-556.
- Новаковић Ст. (1887): Белешке к историји Шапца и шабачке владичанске столице, *Годишњица Николе Чутића*, књ. IX, с. 8.

- Ожегов С. И. (2010): *Словарь русского языка*. Москва.
- Орачев А. (2005): Бългaрия в европейските картографски представи до XIX в. „Борина“, София.
- Павловић Д. (1956): Шабачка тврђава. *Старинар* V –VI/1954-55, 305-315. Београд.
- Пантелић Д. (1948): Попис пограничних нахија Србије после Пожаревачког мира, САН *Споменик* XCVI, Београд.
- Папазоглу Ф. (2007): *Средњобалканска племена у предримско доба*. Equilibrium. Београд.
- Петанчић Феликс (1522) у књ. Johannes Caspianian: De itineribus in Turciam libellus, Felice Petancio auctore. Imprimebat Viennae Joannes Singrenius chalcographus, anno sal. MDXXII, pridie callendas julii. У преводу Матковић П. 1879.), Рад ЈАЗУ, књ. XLIX, Загреб, с. 106, 113-115, 137.
- Поповић Ж. (1938): *Прошлост Шапца*. Споменица Шабачке гимназије 1837-1937.
- Поповић Ј. Д. (1964): *Београд кроз векове*. Туристичка штампа, Београд.
- Реговне S. (превод с енгл. Сушић З.) (1990): *Rimska mitologija*. IRO Otok. Kersovani, Opatija.
- Потапов В. В. (2007): *Тайната история на човечеството*. Превод от руски. „Дилор“. София.
- Прица Р. (уредник), (1969): *Сремска Митровица*, Музеј Срема, С. Митровица.
- Радовановић В. (1994): *Шабачка Посавимна и Поцерица*. Нови Сад.
- Савић Н. (1927): *Историја Шапца*, Изд. Шабачка општина. Шабац.
- Самарцић Р. (1961): *Београд и Србија у списима француских савременика XVI-XVII век*. Историјаки архив Београда.
- Старогрчки-български речник*. Изд. „Отворено общество“. София, 1996.
- Срејовић Д. (уредник, 1991): Србија и суседне земље на старим географским картама, Београд.
- Стефановић О. (1991): Каталог старих географских карата из картографске збирке Народне библиотеке Србије. Србија и суседне земље на старим географским картама. Београд. с.191-226.
- Стојановић Љ. (1927): *Стари српски родослови и летописи*, С. Карловци, стр. 250, бр. 771-а,б, г,д, ђ; стр. 262, бр. 875-б.
- Томовић Г. (1991): Србија на старим географским картама од антике до краја XVI века. Србија и суседне земље на старим географским картама. Београд. с. 21-49.
- Тројановић С. (1934): Змија и друге немани водене по народним причама, *Српски етнографски зборник* 1, Расправе и грађа, Београд, с. 224.

Генеа града и порекло имена Шапца

Трубачов О. (2006): *Етногенеза и култура древних Словена*. Пешић и синови. Београд.

Ћирковић С. и др. (2002): *Старо српско рударство*, Вукова задужбина, Београд.

Фол В., Нейкова Р. (2000): *Огън и музика*, АИ „Марин Дринов“, София.

Hammer Joseph (1834): *Geschichte des osmanischen Reiches* I, Pest, s. 519.

Ханџић А. (1960): *Град Шабац и његова нахија у првој половини XVI вијека*. Чланци и грађа за културну историју Источне Босне, књ. IV. Тузла, стр. 95-153.

Херманн Ђ. (1986): *Славяне и Норманны в ранней истории Балтийского региона*, у: Славяне и Скандинавы, Москва (Wikinger und Slawen, Berlin, 1982).

Хофарт А. А. (2001): *Изгубените кодове на древните българи*. „Тангра-Танагра“, София.

Schedels Hartmann (1493): *Weltchronik*, Nürnberg, I, с. 253.

Шкоклџев А. и И. (1998). *Богови Олимпа из Србије*. Наука. Баоград.

Schuchhardt Carl (1931): *Die Burg im Wandel der Weltgeschichte*, Potsdam. s. 187.